

נסיקת הכלכלנים הישראלים – לחו"ל

דן בן-דוד

החוג למדיניות ציבורית, אוניברסיטת תל-אביב
והמרכז לחקר מדיניות כלכלית (CEPR), לונדון

תמצית

למרות מספרם הקטן, כלכלנים ישראלים תפסו מקום חשוב בזירה האקדמית הבינלאומית. בשנים האחרונות, הם מאופיינים גם על ידי תכונה נוספת: עזיבת אוניברסיטאות המדינה, או אי-חזרה אליהן – תהליך המביא את המחלקות לכלכלה המובילות בישראל עד פי התהום. היעלמות המדינה ממעטפת הידע הבינלאומית בעתיד הופכת לתסריט אפשרי. ניר עבודה זה מציג תמונת מצב כללית על עזיבת מרצים ישראלים לארה"ב וסוקר את תהליך הקריסה של אחד מיהלומי הכתר של האקדמיה בישראל.

עיקרי דברים

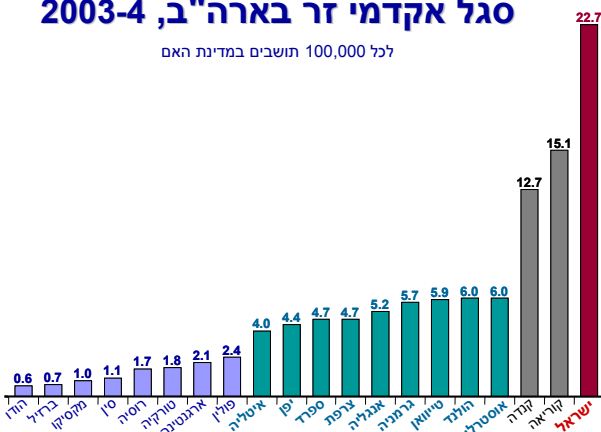
בדירוג איכות הכלכלה האקדמית מחוץ לגבולות ארה"ב בשנים 1971-2000, ישראל הובילה את שאר העולם. מספר הדפים לחוקר שפרסמו הישראלים בשמונה כתבי העת המובילים בתחום היה קרוב לפי שבע מזה של המדינה במקום השני, הממלכה המאוחדת.

זה מה שהיה, אך לא עוד. בעשור האחרון, כלכלנים אקדמאים ישראלים ממעטים לחזור לישראל ואחרים עוזבים אותה בשיעורים הולכים וגדלים. זהו חלק מגל גדול יותר של עזיבת האקדמיה הישראלית בשיעורים שאינם מוכרים במדינות אחרות.

דיאגרמה 1

סגל אקדמי זר בארה"ב, 2003-4

לכל 100,000 תושבים במדינת האם

מקור: דן בן-דוד, "נסיקת הכלכלנים הישראלים – לחו"ל", 2007
עיבוד נתונים של ה-OECD ושל השנתון הסטטיסטי של ארה"ב

תקופה בישראל ומחציתם חיו בארה"ב. מתוך 13 הכלכלנים המובילים בישראל בשנים 1990-2000 (לוח 1), שלושה מועסקים היום באופן מלא מחוץ לאקדמיה הישראלית. שני הכלכלנים בראש הרשימה, אלחנן הלפמן ועודד גלאור, נמצאים היום באוניברסיטאות אמריקאיות (הרווארד ובראון) והשלישי, דני צידון, עבר לסקטור הפרטי בארץ. בזמן שאלה עזבו, לא חזר לישראל אפילו אחד מתריסר הכלכלנים הישראלים המובילים ששהו בחו"ל בשנות התשעים. למעשה, חלקם עשו את המעבר שלהם לארה"ב בשנות התשעים ונשארו שם מאז.

כלכלנים ישראלים מפוזרים לאורכה ולרוחבה של ארה"ב, והם גם נמצאים במרבית האוניברסיטאות האמריקאיות המובילות – לא על תקן

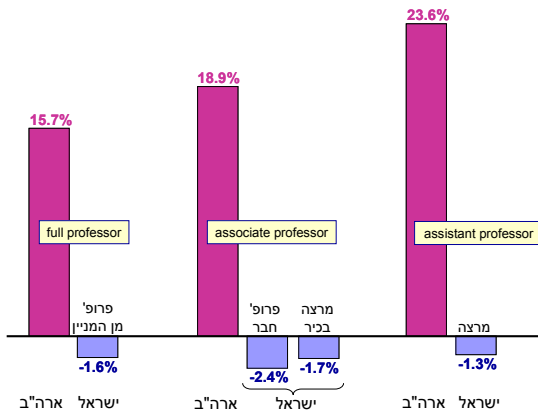
דיאגרמה 1 מראה את מספר המרצים הזרים בארה"ב עבור כל 100,000 תושבים במדינת האם. עם 22.7 מרצים בארה"ב עבור כל 100,000 תושבים בארץ, ישראל מובילה את כל המדינות ונמצאת בקבוצה של עצמה. אחוז המרצים הישראלים בארה"ב הינו גבוה יותר ב-51% מהמדינה במקום השני, קוריאה, 79% יותר מהמדינה במקום השלישי, קנדה – ופי 4 עד 6 יותר משאר המדינות המפותחות בעולם. למעשה, מספר המרצים בחו"ל (שאינו כולל את המרצים הישראלים שכבר קיבלו אזרחות אמריקאית ואינם נחשבים עוד ל"זרים" שם) שווה ל-28.1% ממספר המרצים שנשארו בארץ.

דירוג +1000 הכלכלנים המצוטטים ביותר בעולם (בספרות המקצועית) בשנים 1990-2000 כולל כשני תריסר ישראלים, מחציתם חיו באותה תקופה בישראל ומחציתם חיו בארה"ב.

לוח 1 הכלכלנים הישראלים המצוטטים ביותר בעולם בשנים 1990-2000		
דירוג בישראל	דירוג בעולם	שם
1	17	אלחנן הלפמן
2	115	עודד גלאור
3	433	עודד ערב
4	589	אלכס צוקרמן
5	595	אהוד לרר
6	664	אריאל רובינשטיין
7	736	מנואל טרכטנברג
8	858	דניאל צידון
9	900	דן בן-דוד
10	933	יוסף זעירא
11	1209	שמואל קנדל
12	1303	עדי דקל
13	1348	שמואל ניצן

* באוניברסיטאות ישראליות
מקור: (2003) Coupé

דיאגרמה 2
שינוי ריאלי בשכר של כלכלנים אקדמאים
1996-2006

מקור: דן בן-דוד, "נסיקת הכלכלנים הישראלים – לחו"ל", 2007

מבקרים אלא במשרות קבועות. למשל, בין 844 הכלכלנים בסגל הבכיר של 20 מהמחלקות לכלכלה החשובות בארה"ב נמצאים 37 ישראלים (ביניהם חתן פרס נובל דניאל כהנמן) ועוד 3 אמריקאים ששהו בארץ במשרות עם קביעות או במסלולי קביעות. מדובר בסדר גודל של ישראלים היכולים לאכלס את שתי המחלקות לכלכלה המובילות בישראל.

ישנן סיבות רבות לעזיבת הכלכלנים את ישראל והישארותם בחו"ל. שתיים מהסיבות העיקריות הניתנות לעזיבה: פערי שכר הולכים וגדלים בין ארה"ב לישראל וכן הליכי קידום בעייתיים בארץ.

כאשר משווים את השכר, מתבררות מספר עובדות (דיאגרמה 2). ראשית, השכר הולך בכיוון הפוך בשתי המדינות. מאז 1996, שכר המרצים הישראלים נפל בכ-2%. לעומתם, השכר של פרופסורים לכלכלה בארה"ב גדל ב-16% עד 24% (בהתאם לדרגה).

באופן כללי, שכר הכלכלנים האקדמאים עם קביעות בארה"ב ב-1996 היה גבוה ב-50% משכר מקביליהם בארץ. בדרגות ללא קביעות הפער היה 62% (דיאגרמה 3). אותם פערים הלכו וגדלו עם השנים. עד 2006, הפערים בין

הדרגות עם קביעות גדלו לכ-80% בזמן שהמרצים ללא קביעות בארה"ב מקבלים היום יותר מפי שתיים מהכלכלנים בדרגת מרצה בארץ. למעשה, פערי השכר בין הכלכלנים המובילים בארצות הברית לבין דומיהם בישראל גבוהים באופן משמעותי מהמספרים המוצגים כאן משום שהאוניברסיטאות בשורה הראשונה בארה"ב משלמות הרבה מעבר למוצע האמריקאי.

בזמן שלפערים בשכר בוודאי תפקיד חשוב בהליך קבלות ההחלטות בקרב כלכלני ישראל השוקל אם ומתי לחזור ארצה, גם לסוגיית הקידום מקום מרכזי באותו הליך. לוח 1 יכול להמחיש במקצת במה מדובר. מבין 13 הכלכלנים שהשפעתם המחקרית הציבה אותם בין הכלכלנים האקדמאים המובילים בעולם בשנות התשעים, חלקם לא זכו להכרה מקומית על עבודתם באמצעות העלאתם לדרגה שהכי מסמלת מצוינות אקדמית – דרגת פרופסור מן המניין. למעשה, עד היום, כבר שבע שנים אל תוך העשור הבא, חלק מהחוקרים ברשימה זו עדיין לא הועלו לדרגת פרופסור מן המניין.

בדירוג כל 189 הכלכלנים האקדמאים בישראל לפי מספר הפעמים שעבודותיהם צוטטו על ידי חוקרים אחרים, מתברר כי קיים פער גדול בין אימפקט מחקרי של הכלכלנים לבין הדרגה האקדמית שניתנה להם בארץ. 40% מהכלכלנים הנמצאים בשליש התחתון של דירוג כלכלני ישראל הינם פרופסורים. מעליהם, 25% מהכלכלנים בשליש האמצעי של הדירוג לא קודמו מעבר לדרגת דוקטור. בשליש העליון של הדירוג, ישנם שני דוקטורים לכלכלה עם יותר ציטוטים לעבודותיהם מאשר סך הציטוטים שקיבלו מרבית הפרופסורים מן המניין בשתי המחלקות לכלכלה המובילות בישראל.

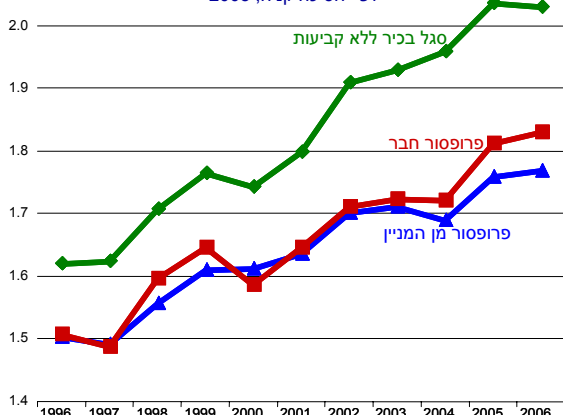
בניגוד לארה"ב, לא ניתן לקצר את הליך הקידום בישראל עבור מי שמבצע מחקר בעל אימפקט רציני בתוך פרק זמן קצר. כל חוקר בארץ חייב לחכות עד שעובר פרק זמן מינימאלי מאז קידומו האחרון. הצעות עבודה ממוסדות אקדמאים אחרים אינן מהוות בישראל סיבה מספקת לדילוג על שלבי קידום כדי לשמור את החוקר.

לא מעט ישראלים חשים (אם הם בארץ) או רואים (אם הם בחו"ל) את נורמות הקידום המקובלות בישראל ומצביעים ברגליהם. החלופה המועדפת אצל רבים היא להגיע לסוף הליך הקידום בארה"ב ורק אז לבחון בחזרה לישראל. הבעיה היא שעד קבלת דרגת פרופסור מן המניין, למהלך החיים יש השפעה משלו כאשר המשפחות גדלות בארה"ב והופכות, במקרים רבים, את החלום האמריקאי ליעד המשפחתי החדש. בשלב זה, אחרי שכבר השתקעו, מרביתם כבר עברו את נקודת החזרה לארץ.

תהליך הקריסה של המחלקה לכלכלה המובילה בישראל – זו שבאוניברסיטת תל-אביב – מצביע על מידת החומרה של מה שעובר על התחום בכללותו בארץ. בשנות התשעים, כלכלני אוניברסיטת תל-אביב דורגו, ביחד עם אוניברסיטת פרינסטון, במקום ה-14 בעולם – ובמקום הראשון מבין כל האוניברסיטאות מחוץ לארה"ב. ומה קרה מאז?

באתר בית הספר לכלכלה באוניברסיטת תל-אביב רשומים 25 כלכלנים. מהם, 7 פרשו לגמלאות (מרביתם לאחרונה). מבין 18 אנשי הסגל הבכיר שנותרו, 7 מחזיקים במשרה נוספות – בו-זמנית – בין אוניברסיטאות בחו"ל. קשר עם מדענים זרים, בין

דיאגרמה 3
שכר של כלכלנים אקדמאים בארה"ב ביחס לישראל
לפי יחס כח קניה, 2005

מקור: דן בן-דוד, "נסיקת הכלכלנים הישראלים – לחו"ל", 2007

אם בכנסים, בהרצאות או בשהיות תקופתיות בחו"ל, הינו חלק חשוב מאוד מהליך ההפריה המדעי. אך קצת קשה לתאר כחיוניות משרות מקבילות – הכוללות הוראה – במוסדות אחרים. לא במקרה, התנהגות כזו, בהיקפים כאלה, אינה מאפיינת את המדענים האמריקאים. אך עבור מרצים ישראלים, זו הדרך היחידה להשיג את רמת החיים שבה הם רוצים לחיות תוך כדי שמירה על נוכחות באוניברסיטאות ישראליות. התוצאה של חיי הגירה תמידים היא שמספר לא מבוטל של חוקרים ישראלים מהשורה הראשונה אינם תורמים לעמיתיהם או לסטודנטים בישראל כפי שהיו יכולים אילו היו נמצאים בארץ במשך שנים שלמות.

בנוסף לחוקרים המשלימים הכנסה בחו"ל, ישנם אנשי סגל נוספים בבית הספר לכלכלה בתל-אביב שעברו למשרות מלאות מחוץ לאקדמיה בכלל, בין אם בעולם העסקים או בשירות הציבורי. יתכן שחלקם עוד יחזרו יום אחד לחיי אקדמיה מלאים באוניברסיטאות הציבוריות בארץ, אך השורה התחתונה היא שבאחד המבצרים החשובים ביותר בכלכלה העולמית – עד לא מזמן – ישנם היום רק 8 חברי סגל במשרה מלאה ללא כל משרות נוספות מחוץ לאוניברסיטה. חלק מאותם שמונה כלכלנים מתקרבים לגיל הפרישה. מדובר במצב שאין לו אח ורע במחלקות לכלכלה המובילות בארה"ב, בהן כ-40 חוקרים במוצע בכל נקודת זמן. המצב במחלקה לכלכלה באוניברסיטה העברית – החוג שדורג במקום השני בישראל – אינו טוב בהרבה.

המהירות בו מתפוררות המחלקות לכלכלה המובילות בישראל מהווה אות בעייתי לעתיד הכלכלה האקדמית במדינה, ולאקדמיה הישראלית בכלל. כאשר החוקרים המובילים מעדיפים את האוניברסיטאות האמריקאיות, המחלקות לכלכלה בארץ נמצאות בין הפטיש לסדן. הן צריכות להחליט בין הורדת הרף לקבלת סגל בכיר למסלול הקבוע – נזק שיגרר אחר כך במשך עשרות שנים – או להגדיל את התלות שלהן במורים מן החוץ שאינם מדענים. עד כה, ההחלטות היו בעד האפשרות השניה, עם כל המשתמע מכך על רמת הידע המוקנה לסטודנטים. חשיפת הסטודנטים לרעיונות, תיאוריות וממצאים חדשניים מהשורה הראשונה הולכת ומצטמצמת. במילים אחרות, הסכנה אינה מהכחדות המחלקות כשלעצמן אלא מסילוקן מצמרת המצוינות העולמית ומגלישתן למלכודת הבינוניות שממנה יתקשו מאוד להיחלץ בעתיד.

שמירת המוכשרים ביותר בארץ הינו תנאי הכרחי (אם כי, לא מספיק) כדי להבטיח שהמדינה תשנה כיוון מהנסיגה התלת-עשורית ברמת החיים שלה לעומת המדינות המובילות. שיעורי צמיחה שיביאו להתכנסות ברמת החיים עם המדינות המובילות מחייב הפנמה ישראלית שנדרשת גישה חדשה – שהינה כיום מחוץ לקופסה באקדמיה הישראלית – גם במישור השכר וגם במישור הקידום.

המרכיבים העיקריים בכל פתרון מעשי בנוגע לעזיבת האקדמאים מחייב שילוב של סמכות עם אחריותיות (accountability). ישנו תמיד צורך לאזן בין מתן מספיק דרגות חופש וגמישות ברמה המחלקתית לבין שמירה בו-זמנית על נורמות אקדמאיות ואיכות מחקרית. אך החשש מהפרת אותו איזון הטה עד כה את הכף לכיוון שבא לידי ביטוי בעזיבת המחלקות המובילות בישראל וכן בשיעור גבוה של ישראלים המצליחים לחדור למחלקות האמריקאיות החשובות ביותר – ואינם שוקלים עוד חזרה לישראל. לחוסר היכולת של מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל להתמודד עם תופעות אלה יש השלכות חמורות ביותר לגבי עתיד החינוך הגבוה והמחקר העילי כאשר מצב זה יתרחב גם לתחומים אחרים – ולכך יהיו השפעות בעייתיות מאוד על עתיד החברה והמדינה כולה.